

Poznámky k výskumu populárnej literatúry v stredoeurópskom kultúrnom kontexte

Kristián Benyovszky

BENYOVSZKY, K.: Notes on Research of Popular Literature in the Central European Context

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 69, 2022, no. 1, pp. 1-17

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.1.1>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0753-2718>

Key words: popular literature, popular culture, Central Europe, comparative literature studies

The article maps current issues concerning popular literature in Central European cultures with a special emphasis on the Hungarian, Slovak, Czech and Polish contexts. It provides a partial overview of the current state of art and of the research approaches and outlines comparative perspectives. The research of popular literature and culture is done either from the inside, i.e. from the position of the experientially motivated recipient (recipient's perspective) or from the outside – from the position of an external observer. In the latter approach, the interest might lie in the wider external cultural and social contexts (sociocultural perspective) or in the summarisation of bibliographical data (archival perspective). These research lines testify to generically and thematically typical publications from all four linguistic areas – bibliographies, dictionaries, lexicons, case studies, deeper close readings and book-length research. The corpus this study takes as its material is composed of texts published in periodicals and online materials as platforms where popular literature is published and critically analysed. It also takes into consideration Central European feedback on the writers of the Western canon, imagological analysis of national stereotypes, popular socialist culture, fandom and fan literature and intermediality and transmediality of popular culture.

Kľúčové slová: populárna literatúra, populárna kultúra, stredná Európa, komparatistika

Význam dvoch kľúčových slov štúdie nie je ani zďaleka samozrejmy, existuje nespočetné množstvo rôznych, vzájomne sa dopĺňujúcich, ale i nekompatibilných a divergentných definícií populárnej literatúry, respektíve kultúry a rovnako aj strednej Európy. Tento rozptyl je tým širší, čím viac disciplín je na tom zainteresovaných.¹

Populárna kultúra je veľmi komplexný jav, ktorý má niekoľko rovín a podôb, so záberom od konkrétnych diel, žánrov a médií až k predmetom a rituálom každodenného života. Populárnu kultúru – a v rámci toho aj literatúru – chápem ako autonómny subsystem kultúry, ktorá „sama vo svojom rámci disponuje vysokým a nízkym, a predovšetkým disponuje vlastným znakovým systémom, vlastným jazykom, sčasti korešpondujúcim, ale v samom fundamente nezlučiteľným s jazykmi tradičných umeleckých druhov“ (Malíček 2008: 22). Takto chápaná populárna kultúra a literatúra ako jej súčasť vyniká širokou dostupnosťou a zameranosťou na recipienta, žáner, hrdinov a zisk. Široká dostupnosť pochádza z masovej medializovanosti diel (distribuuju sa cez rozmanité druhy nosičov), relatívne nízkej ceny a recepčnej prístupnosti obsahu.

Stredoeurópsky kontext vnímam ako vzťah literatúr, kultúr a vedeckých komunit krajín Vyšehradskej štvorky. Tieto krajiny spája nielen geografická blízkosť, ale v značnej miere aj spoločná história, podobný sociálny a ekonomický vývin (najmä v 20. storočí) a spoločné umelecko-kultúrne tradície. To všetko sa odráža aj v metodológii a kľúčových oblastiach výskumu populárnej kultúry v danom areáli.

Pre výskum populárnej literatúry a kultúry má každá národná veda vlastné historické rámce i aktuálne určujúce paradigmy s preferenciami postojov, metód a tém. Týmto súvislostiam (najmä v komparatívnej perspektíve) sa doposiaľ venovalo málo pozornosti. Jednu z mála výnimiek predstavuje štúdia slovenskej autorky Stanislavy Sivčovej, ktorá porovnáva minulosť a súčasné trendy výskumu populárnej literatúry v slovenskej a poľskej literárnej vede a humanistike (Sivčová 2017). Treba spomenúť i prehľadnú rekapituláciu českého editora a publicistu Antonína K. K. Kudláča o najdôležitejších etapách a výsledkoch v tomto smere v českom prostredí po roku 1989 (Kudláč 2014). V Maďarsku neboli zatiaľ ešte publikované podobne zamerané prehľadové štúdie o dianí a paradigmatických zmenách vo vedách o kultúre, čiastkové výsledky boli zhrnuté v súvislosti s doterajšou odbornou reflexiou niektorých populárnych žánrov (Hegedűs 2012) alebo sa týkali skôr teoretických otázok vysokej a populárnej, respektíve masovej kultúry (Sántha 1996, Bárány 2001).

Bolo by potrebných viacero obdobných sondáží a prierezových článkov, aby sme sa postupne mohli dopracovať k diferencovanejšiemu obrazu stredoeurópskeho kontextu výskumov populárnej kultúry. Tieto výskumy sa totiž obyčajne vedú oddelene, bez vedomia ostatných troch strán, málokedy možno hovoriť o kooperácii v tejto oblasti. Vzájomná informovanosť je pravdepodobne najlepšia v česko-slovenských reláciách, naopak, v humanitných vedách v Maďarsku sa vie oveľa menej o výsledkoch aktivít „slovanských kolegov“ alebo zostávajú celkom stranou. Je to spôsobené jednak jazykovými bariérami (angličtina sa v tomto kontexte ešte natoľko neetablovala, že by sme mohli hovoriť o nejakom spoločnom

1 Prehľad o jednotlivých koncepciách vysokej a nízkej, populárnej a masovej kultúry podáva Plencner 2013. Koncepcie strednej Európy syntetizujúcim spôsobom porovnáva Miloš Zelenka (Zelenka 2008: 3-58).

korpusu tematicky a koncepcne vyprofilovaných odborných textov), jednak dominantným vplyvom západných, prevažne angloamerických *cultural studies* či nemeckej *Medienwissenschaft*. Tie totiž ponúkajú nielen teoreticko-metodologický rámec individuálnych a kolektívnych výskumov, ale zároveň do veľkej miery určujú aj okruh preferovaných autorov a diel, v dôsledku čoho sa česká, slovenská a poľská popkultúrna produkcia a ich odborná reflexia dostávajú do úzadia.

Jedným z cieľov štúdie je poukázať na inšpiratívne výstupy každej zo štyroch vybraných stredoeurópskych národných filológií, na ich latentnú prepojenosť a styčné body medzi nimi, a zároveň navrhnúť ďalšie možné cesty komparatívnych skúmaní takto regionálne vymedzenej stredoeurópskej populárnej literatúry. Inými slovami: budem referovať nielen o doterajších vedeckých publikáciách, ale rovnako beriem do úvahy aj to, čo nás čaká v budúcnosti, teda čo by bolo potrebné, žiaduce v danej oblasti vykonať. Moje poznámky sa preto budú týkať celého radu fenoménov ako zážitková a faktografická motivácia vedeckej práce, reprezentácia spoločných historických skúseností regiónu, vplyv politickej ideológie na tvorbu, dynamika populárnych žánrov, interakcia rôznych médií, fanúšikovská kultúra, funkcia umeleckého prekladu a kritickéj recepcie diel.

Z povahy skúmaných javov, predovšetkým z druhovej a tematicko-žánrovej rozmanitosti populárnej literatúry vyplýva, že ponúkaný prehľad nemôže byť iný než iba fragmentárny, výberový, že bude ponúkať iba isté prierezy, upriamovať pozornosť len na niektoré markantné tendencie a v závere anticipovať iba zopár línií budúcich výskumov. V centre záujmu stojí literatúra, no s presahmi k iným médiám mimoriadne rozpriestraneného a vnútorne členitého poľa populárnej kultúry. Takýto kontextuálno-senzibilný prístup odôvodňuje samotný spôsob bytia literárnych diel v tomto prostredí tvorby a recepcie, ktoré je navyše čoraz väčšmi intermediálne a transmediálne poznačené.

Populárna kultúra zvnútra: účastnícka perspektíva

S istým zjednodušením možno povedať, že z hľadiska dominantného postoja seriózny vedecký výskum populárnej literatúry a kultúry sa uskutočňuje buď zvnútra, z pozície zážitkovo motivovaného recipienta, alebo zvonka, z pozície externého pozorovateľa s primárnym záujmom o širšie vonkajšie kontexty spoločnosti a kultúry či o sumarizáciu bibliografických údajov tvorby. V prvom prípade hovoríme o uplatnení účastníckej perspektívy, v druhom prípade o socio-kultúrnej a archivujúcej perspektíve.

Uplatnenie účastníckej perspektívy sa prejavuje v osobnej angažovanosti autora – odborníka, ktorý nezastiera, že sám je vášnivým čitateľom a fanúšikom daného žánru či autora. Analyzované diela vníma ako hodné vedeckého záujmu pre ich estetické kvality. Prístup a metodika interpretačnej práce sa ničím nelíšia od zvyklostí profesionálneho „narábania“ s dielami vysokej, kanonizovanej literatúry. Skúmajú sa dobovo, žánrovo či autorsky signifikantné tvárne postupy, kompozícia, štýl, motivická štruktúra textu, významové vrstvy, intertextuálne väzby a podobne. Deklarovaný postoj „konzumenta“ ovplyvňuje aj štýl a žánrový rámec výkladu. Z osobnej zážitkovej angažovanosti pramení väčšia miera sebvýrazu autora odborného textu: subjektívnosť, emocionálna zainteresovanosť, hodnotenie a niekedy aj mierna hovorová expresívnosť výrazu. Tieto texty preto často inklinujú, aspoň v niektorých partiách, k esejistickým formuláciám.

Prvým príkladom takéhoto typu vedca môže byť slovenský literárny vedec Tomáš Horváth, ktorý je bezpochyby najerudovanejším znalcom detektívky na Slovensku. Výsledky dlhoročného výskumu žánru kompletizoval v roku 2011 v imponujúcej genologicko-interpretáčnej monografii *Tajomstvo a vražda*. Svoje osobné pohľadky a odborne fundovaný hedonistický postoj sformuloval hneď na začiatku knihy: „pisateľ tejto práce nijako nezastiera, že je sám vášnivým čitateľom a fanúšikom detektívok a že skúmaný žáner nie je preňho len demonštratívny literárny materiál, na ktorom sa dajú vhodne odhaľovať štruktúry (pre ich schematickosť) a vhodne modelovať žáner, „príkladný“ pre genologickú konštrukciu“ (Horváth 2011: 9). T. Horváth skúma žáner predovšetkým z textovo-imanentného hľadiska, zaujímajú ho textové mechanizmy (konštrukčný grif) diel, pomocou ktorých autor „dokáže modelovému čitateľovi zastríeť riešenie záhady a prekvapiť ho ním, hoci čitateľ má všetky fakty potrebné na vyriešenie záhady k dispozícii“ (Horváth 2011: 9). Podľa neho sú to tie stratégie, „pre ktoré čítame detektívky, takpovediac, v prvom rade [...], pre *rozkoš z čítania*, jeho erotiku, spočívajúcu v nastolení (zdanlivo neriešiteľnej) záhady“ (Horváth 2011: 8) a jej konečného rozuzlenia.

Český autor A. K. K. Kudláč na margo obsahu a koncepcie svojej knihy *Literatura přes palubu* poznamenáva, že jednotlivé texty vytvárajú akúsi mapu jeho odborného, najmä však čitateľského vývinu, pretože „za čtenáře se považují především“ (Kudláč 2010: 10). Otvorene priznáva sympatie k istým populárnym žánrom (detektívka, fantasy, horor, historický román), čo však u neho nevyklučuje, ba priam predpokladá istý stupeň náročnosti voči jazykovo-literárnej úrovni textov: „A protože mám kriminální žánr opravdu hodně rád, každé jeho mrzačení nezvládnutým a nesvědomitým řemeslem ve mně budí vztek“ (Kudláč 2010: 52). Dôkazom toho, že pozície priameho účastníka a pozorovateľa sa a priori nevyklučujú, je autorova nasledujúca monografia *Anatomie pocitu úžasu*, v ktorej sa zaoberá kultúrnym a sociálnym pozadím českej populárnej fantastiky v rokoch 1990 – 2012. Robí to však deklaratívne ako fanúšik žánru a neorganizovaný člen tolkienistického fandumu (Kudláč 2016: 158).

Juraj Malíček, slovenský teoretik a pravidelný glosátor a recenzent popkultúrnych diel, sa v knihe *Vademecum popkultúry* podieľal na vytvorení pragmatickej alternatívy existujúcich estetických teórií. V duchu Nitrianskej školy vychádza z recepčného bytia popkultúrneho artefaktu, čo znamená, že za určujúci aspekt jeho výkladu pokladá kategóriu zážitkovosti. Jeho voľba účastníckej perspektívy nie je daná iba metodologickým usmernením „školiaceho pracoviska“, ale vychádza z intencie tvorby a spôsobu percepcie tohto druhu diel: „Popkultúrna poetika vychádza z osobného zakúsenia kvality a jej najspoločnejším a najzodpovednejším ukazovateľom je personálny vkus, pretavený do interpretačnej zručnosti, ktorej prostredníctvom popkultúrne artefakty čítame“ (Malíček 2008: 36). Takýto prístup si vyžaduje aj zmenu štýlu odbornej reflexie a vytvorenie nového slovníka, „ktorý by umožňoval premýšľať o estetických aspektoch popkultúry bez apriórneho hendikepu, ktorým popkultúru zaťažujú dosiaľ existujúce slovníky“ (Malíček 2008: 11).

Priame a nepriame prejavy rovnakej atitúdy môžeme nájsť tiež v prácach maďarských odborníkov, akými sú napríklad Tamás Bényei (2009), Péter H. Nagy (2016), József Keserű (2021) či Tibor Bárány (2001).

Populárna kultúra zvonka: archivujúca perspektíva

V prípade archivujúcej perspektívy ide predovšetkým o systematické zachytenie výsledkov tvorby populárnej literatúry vo forme bibliografických zoznamov a katalógov, slovníkov či lexikónov. Vzniknuté súpisy, registre a hesláre obsahujú základné životopisné údaje o autoroch, knižných parametroch ich diel, ilustrátoroch, vydavateľstvách, edíciách, prípadne aj distribútoroch. Z charakteru žánru vyplýva, že na stránkach týchto publikácií sa neriešia delikátne otázky estetickéj diferencie medzi takzvanou vysokou, elitnou a nízkou, populárnou literárnou tvorbou, hodnotový aspekt sa môže, ale nemusí prejavíť iba v úvodných kapitolách alebo dodatočných komentároch redaktorov, respektíve v niektorých z citovaných dobových kritických ohlasov. Namiesto pojmovo-zážitkovej štylizácie tu dominuje faktografickosť, opisnosť, rezervovanosť a formálnosť výrazu. Netreba zvlášť zdôrazňovať, že publikácie tohto typu sú predpokladom a nevyhnutným dôkazovým materiálom akejkolvek serióznej, empiricky podloženej literárnohistorickej práce.

Čo sa týka slovníkov, treba povedať, že na dielo, ktoré by sa formátom, rozsahom záberu a kompletnosťou spracovania vyrovnalo poľskému redakčnému výstupu Tadeusza Żabského (Żabski 2006), je ešte potrebné čakať, hoci na českej, maďarskej a slovenskej scéne sú k dispozícii slovníky a lexikóny iného typu. Už spomenuté *Vademecum popkultúry* J. Malíčka obsahuje dva tezaury: prvý mapuje príznakové vlastnosti popkultúry, druhý podáva výklad pojmov jej „newspeaku“ (Malíček 2008: 51-84, 85-120). V tejto súvislosti možno odkázať aj na *Słownik nowych gatunków i zjawisk*, ktorý popri tradičných žánrových kategóriách obsahuje aj heslá ako fanfikcia, internetový komiks, poézia SMS či slam poetry (Potrykus-Woźniak 2011).

Ďalším typom archivujúceho knižného spracovania diel populárnej literatúry sú autorské lexikóny. Prinášajú životopisné, literárnohistorické a poetické údaje o tvorbe niektorého významného predstaviteľa daného žánru. Tu možno odkázať na dve inšpiratívne maďarské publikácie. Prvá nesie názov *Agatha Christie krimikalauz* (Agatha Christie krimi-sprevodca) a jej autori Róbert Hadnagy a Gabriella Molnár sú spoľahlivými a erudovanými sprievodcami vo svete diel kráľovnej detektívky. Jednotlivé heslá stredného i väčšieho rozsahu obsahujú okrem základných bibliografických údajov románov, poviedok, rozhlasových a divadelných hier Agathy Christie a ich filmových adaptácií – v rozsahu názov, dátum vydania, premiéra, maďarský preklad, prípadne preklady diela, režisér, scenárista a herecké obsadenie – aj krátke resumé, zoznam a charakteristiku postáv, informácie o ich migrácii v autorskom medzitextovom priestore a tiež upozornenia na rôzne kuriozity, doplňujúce a zákulisné informácie, ako sú životopisné referencie a kritický ohlas diel, vyjadrenia autorky a podobne (Hadnagy – Molnár 2004).

Druhý inšpiratívny maďarský titul je spojený s menom najpopulárnejšieho autora maďarskej zábavnej literatúry medzivojnového obdobia – Jenő Rejtő (1905 – 1943) sa preslávil hlavne humoristicky ladenými legionárskymi románmi, westernami a detektívnymi paródiami, okrem toho bol aj úspešným tvorcom kabaretných hier. Jeho romány vynikajú originálnou jazykovou komikou, grotesknými situáciami a niekedy až absurdnými zvratmi, mnohé výroky protagonistov sa stali súčasťou maďarskej frazeológie. (Niektoré jeho romány boli preložené aj do slovenčiny a češtiny.) Oblúbenosť medzi čitateľmi si Rejtő zachoval dodnes, o čom svedčia nové a nové vydania jeho diel a takisto samostatná kapitola o ňom

v najnovších akademických dejinách maďarskej literatúry. Ďalším znakom zvyšujúceho sa odborného záujmu o tvorbu tohto autora je autorský lexikón *Rejtő lexikon* (Rejtő lexikón) s podnázvom „Svet 27 románov Jenő Rejtőa v 2500 heslách“ (Farkas 2012). Kniha pozostáva zo štyroch častí. Prvá, najobsiahlejšia časť prináša bohatý register románových postáv autora so základnými informáciami o ich pôvode, vonkajších a vnútorných vlastnostiach a pohybe v Rejtőovom fikčnom univerze. Druhá časť obsahuje zoznam najdôležitejších „dejtovorných“ objektov, predovšetkým dopravných prostriedkov (autá, lode, lietadlá), artefaktov, zbraní a rôznych úžitkových predmetov protagonistov. V tretej časti sú vysvetlené niektoré kľúčové pojmy románov a posledná časť je anotovaným zoznamom miest (krajiny, mestá, ulice, krčmy a rôzne inštitúcie).

Z bibliografických prác treba na prvom mieste spomenúť český titul *Svět rodokapsů*, ktorý obsahuje komentovaný súpis českých zošitových románových edícií (Romány do kapsy) z tridsiatych a zo štyridsiatych rokov 20. storočia. Záchranná práca Pavla Janáčka a Michala Jareša svojou dôkladnosťou, systematickosťou a prehľadnou usporiadanosťou údajov môže poslúžiť ako vzor aj pre bádateľov ostatných stredoeurópskych literatúr (Janáček – Jareš 2003).

V maďarskej literárnej vede publikáciu podobného zamerania (no rozsahovo a informačne skromnejšiu) predstavuje ilustrovaná bibliografia pôvodnej a prekladovej populárnej literatúry medzivojnového obdobia od Lászlóa Gróba, ktorá má zatiaľ päť zväzkov. Redaktor v úvode prvého diela priznáva, že jeho hlavným cieľom nebolo estetické hodnotenie publikácií, ale snaha predísť tomu, aby literatúra tohto typu zapadla do absolútneho zabudnutia (Grób 2012: 5).

Ak porovnáme dve spomenuté publikácie, môžeme si všimnúť veľmi podobné procesy adaptácie zahraničných literárnych vzorov, knižného marketingu a s tým súvisiacich autorských a prekladateľských stratégií. V autorskom registri českých edícií románov do vrecka (rodokaps) dokonca figurujú aj maďarskí spisovatelia (Sándor Bródy, Béla Illés, Jenő Kalmán, László Tabi). Bolo by zaujímavé zistiť, nakoľko korešponduje ich zahraničná pozícia populárneho autora s domácou literárnohistorickou kategorizáciou a kánonom. Ďalším styčným bodom je archivácia mien ilustrátorov populárnych románov (L. Grób prináša aj kvalitné reprodukcie obálok), ktorí sa tiež podieľali na formovaní verejného obrazu jednotlivých autorov, žánrov a edícií. V obidvoch literatúrach, vrátane prekladovej tvorby, vidieť silný vplyv súdobého filmu, čo sa prejavuje v adaptácii, respektíve remedializácii žánrovo typických filmových scén a hrdinov na obálkach zošitových vydání. Otvára sa tu možnosť porovnávania výrazových tendencií ilustrovania tejto literárnej produkcie a rôznych foriem jej vizuálnej paratextualizácie v stredoeurópskych literatúrach.

Podobné bibliografie by bolo potrebné zostavovať pravidelne – nielen o populárnej beletrii, ale aj o jej odbornej reflexii. Tak ako to robí poľský časopis *Literatura i kultura popularna*, vydávaný Vroclavskou univerzitou, najvýznamnejšie a vlastne jediné odborné periodikum v strednej Európe, ktoré sa už vyše dvadsať rokov venuje výhradne populárnej kultúre, domácej i zahraničnej. Na stránkach tohto časopisu sa s určitou pravidelnosťou objavujú aj bibliografie poľských monografií, zborníkov a časopiseckých článkov so vzťahom k danej téme za vybrané obdobie.

Archiváciu literárnych výstupov populárnej literatúry treba rozšíriť aj na iné nosiče, než sú knihy a zošitové edície. Je známe, že najdôležitejšou publikačnou platformou populárnej literatúry približne od polovice 19. storočia sa v USA a západnej Európe stala periodická tlač: masovo distribuované, lacné, a preto každému dostupné denníky a týždenníky senzačného charakteru, ktoré popri tematicky veľmi rôznorodých článkoch, inzercii a reklamách uverejňovali aj poviedky, novely a romány na pokračovanie. Predpokladom čitateľsky aj komerčne úspešného fungovania tohto typu tlače bola rozvinutá veľkomestská kultúra. Český vedec Jakub Machek sleduje tieto procesy v stredoeurópskom priestore, predovšetkým v domácom českom prostredí, pričom poukazuje na tie spoločenské, politické, ekonomické a inštitucionálne zmeny, ktoré postupne viedli k vzniku veľkomestskej kultúry a vydávaniu tlačенých médií veľmi podobného profilu podľa berlínskych a viedenských vzorov tak v Prahe, ako i v Krakove (Machek 2017), a ja dodávam, že tiež v Budapešti. Núka sa tu teda cesta osobitej analýzy a následne porovnávania týchto periodík, ich štruktúry, žánrových a tematických preferencií populárnej literatúry, ktorá bola v týchto periodikách publikovaná, ako aj kánonu najvýznamnejších autorov a diel. Obzvlášť zaujímavé môžu byť rôzne dobovo podmienené prechodné formy prekladu, parafrázy, tendenčné prepisy a plagizovanie. Napríklad v súvislosti s románom na pokračovanie v 19. storočí (pôvodne označovanom ako román feuilleton), ktorý maďarská literárna vedkyňa Ágnes Hansági označila za par excellence komparatistický žáner, s poukazom na to, že paralelná cirkulácia tých istých diel v rôznych krajinách v rôznych prekladoch a prepisoch, často bez udania bibliografických údajov originálu alebo so zamľčaním mena prekladateľa, relativizovala hierarchiu a zásadný rozdiel medzi originálom a prekladom. Napomohlo tomu aj dominantné domáce jazykové prostredie okolo jednotlivých románových pokračovaní (Hansági 2017: 82-84). Veľmi podobná publikačná prax týchto diel v stredoeurópskych periodikách môže byť podkladom pre komparácie, ktoré budú prepájať tradičný literárno-genologický, translatický a mediálne orientovaný výskum.

Obdobné výskumy by bolo osožné podniknúť aj v prípade periodík neskorších období, a to vrátane tvorby v žánrovo špecifických literárnych časopisoch, pulpových magazínoch či vo fanzinoch. Bolo by napríklad nanajvyš aktuálne spracovať vo forme anotovanej bibliografie so sprievodnou štúdiou preklady západných a stredoeurópskych detektívnych poviedok a románov, ktoré boli uverejnené v maďarskom literárnom týždenníku *Rakéta regényújság* (1974 – 1994). Niektoré tituly dodnes nevyšli knižne a sú dostupné iba v tomto periodiku.

Preklad, recepcia, literárny ohlas

Vďaka už existujúcim bibliografiám (a výhľadovo aj vďaka potenciálnym) sa otvára ďalší dôležitý horizont komparatívneho výskumu stredoeurópskych populárnych literatúr – recepcia a kritická analýza prekladov. Načrtnem niekoľko možných výskumných aspektov:

1. Kvantitatívne a kvalitatívne ukazovatele prekladu vybraných autorov, diel alebo žánrov v literatúrach krajín Vyšehradskej štvorky. Východiskové otázky v prípade detektívky by mohli byť nasledujúce: Ktorí boli najprekladanejší českí, poľskí a slovenskí autori detektívok v maďarských edíciách populárnej literatúry v prvej či druhej polovici 20. storočia? Aký bol ich kritický ohlas?

Ako sa tieto texty čítajú dnes? A naopak: Aký je kánon maďarských autorov kriminálnych románov preložených do slovenčiny a češtiny? Čo odzrkadľuje ich výber? Rovnako môžeme postupovať aj pri mapovaní súčasnej tvorby. Uvediem romány z troch vybraných literatúr, ktoré disponujú dvomi či až tromi stredoeurópskymi prekladmi. Prvý diel historickej detektívnej série Mareka Krajewského, odohrávajúcej sa v medzivojnovom Vroclavi (*Śmierć w Breslau/Smrť v Breslau*, 1999) vyšiel v slovenčine,² češtine i maďarčine. Hard-boiled román *Budapest noire* (Budapešť noire, 2008) od Vilmosa Kondora, časovo situovaný do rovnakého obdobia, ibaže odohrávajúci sa v maďarskej metropole, je dostupný okrem iného aj v českom a poľskom preklade.³ Mimoriadne populárny mysteriózny triler Jozefa Kariku *Trhlina* sa dočkal českého, poľského aj maďarského prekladu.

2. Porovnávací analýza kritického ohlasu populárnych diel západnej alebo východnej proveniencie. Ako príklad možno uviesť viac ako desaťročný úspech severskej detektívky (švédske, nórske, dánske, islandské detektívne a kriminálne romány), ktorá sa prekladala a prekladá do všetkých štyroch jazykov a následne generuje články a kritické diskusie o jej špecifikách a možných dôvodoch úspechu na knižnom a filmovom trhu. Rovnako úspešná detektívna séria Borisa Akunina o Erastovi Fandorinovi podnietila vznik prehľadových štúdií a kritických bilancí o jeho dielach v českej (Kouba 2014), poľskej (Frużyńska 2011) a maďarskej (Turi 2010) literárnej vede a publicistike. Bolo by zaujímavé porovnať ich výsledky s cieľom načrtnúť isté súradnice stredoeurópskej recepcie tohto medzinárodne uznávaného ruského autora gruzínskeho pôvodu. Kým napríklad jeho obľúbenosť u maďarských čitateľov prerástla do „erastománie“, slovenská recepcia je zatiaľ oveľa rezervovanejšia.
3. Translatologicko-interpretáčne sondy do prekladovej kriminálnej, hororovej, fantasy, sci-fi či špionážnej literatúry.
4. Paratextualita a vydavateľská prax prekladovej populárnej literatúry (stratégie prekladu titulov, adaptácia vizuálnych zložiek obalu). Prvé maďarské preklady názvov detektívnych románov A. Christie v medzivojnovom období možno charakterizovať ako voľné, niekedy až svojvoľné. Zaujímavou otázkou je, či sa podobné prekladateľské postupy uplatňovali aj v súdobých českých či poľských prekladoch jej diel, prípadne aj diel iných predstaviteľov žánru, predovšetkým západných.

Ďalší okruh javov medziliterárnej interakcie predstavuje výskum stredoeurópskeho literárneho ohlasu kanonických autorov západnej proveniencie. Spektrum možných výskumných aspektov siaha od prejavov parciálnej intertextuality (citáty, alúzie) cez komplexnejšie nadväzovania (rewriting, paródia, pas-tiš) až k intermediálnym transformáciám literárnych diel (filmová a hudobná adaptácia, ilustrácia, videohry). Podkladom pre porovnanie sa môže stať nielen autor alebo konkrétny text, ale takisto žáner, respektíve subžáner, napríklad historická detektívka (V. Kondor: *Bűnös Budapest/Hriešna Budapešť*, 2009; Jan

2 Literárnovednou analýzou Krajewského série sa zaoberá Horváth 2021.

3 Je príznačné, že Jacek Szczerba, recenzent poľského vydania, začína svoj článok vetami: „Čo vyplýva z kriminálneho románu Vilmosa Kondora *Budapešť noire*? Nuž to, že aj Maďari majú svojho Marka Krajewského“ (Szczerba 2009).

Zábrana – Josef Škvorecký: *Vražda v zastoupení*, 1967), crossover (Daniela Kapiťánová: *Vražda v Slopnej*, 2008; Ödön Barsi: *Egy lélek visszatér/Jedna duša sa vracia*, 1947) či dokonca charizmatická literárna postava (Katalin Baráth: *A belga/Belgičan*, 2010; Eva Bešťáková: *Zločin Hercula Poirova*, 2016).

Populárna kultúra zvonka: sociokultúrna perspektíva

Sociálno-kultúrne zameranú reflexiu populárnej literatúry charakterizuje perspektíva širšieho, interdisciplinárneho nazerania na problematiku. Cieľavedome vybrané texty slúžia v tomto prípade ako demonštračný materiál pre spoločenskovedný výskum doby, chápu sa ako citlivé indikátory istých politických, spoločenských a kultúrnych procesov a zmien danej historickej periódy. Bádajúci prípadových štúdií tohto typu analyzujú literárne texty z pozície externého pozorovateľa, ktoré sú pre nich predovšetkým zdrojom informácií, a preto sa zameriavajú viac na ich tematickú stránku. Uprednostňujú také diela a citujú také pasáže, ktoré z pohľadu zamerania výskumu majú náležitú výpovednú hodnotu. Úroveň jazykového a kompozičného zvládnutia zápletky a konfrontácia konkrétneho diela so žánrovým modelom sú z hľadiska sledovaných cieľov rozboru druhoradé, poetika často ustupuje do pozadia v prospech politiky v širokom zmysle slova. Prioritou je zachytenie stôp dobovej sféry hodnôt, mentality, explicitnej či implicitnej ideologickej zaujatosti literárneho zobrazovania v pláne rozprávača či postáv, etnických a rodových stereotypov, rôznych vzorcov identity, reprezentácie spoločenských skupín, subkultúr a zvyklostí či rituálov každodenného života.

Takto zameraný výskum je spojený s nástupom kultúrnych a mediálnych štúdií, ktoré poznamenali už aj odborníkov a výskumné tímy v stredoeurópskom regióne. Možno odkázať na dva české tituly. *Populárni kultura v českém prostoru* je kolektívnou monografiou, ktorá obsahuje dvadsaťjeden prípadových štúdií, z hľadiska značne komplexného výskumného predmetu podstatných tém, ako sú reprezentácia národnej a regionálnej identity, vplyv populárnej kultúry na individuálnu a kolektívnu pamäť, genderové aspekty umeleckej tvorby, historické začiatky populárnej kultúry z pohľadu spoločenských zmien a vývinu periodickej tlače, vrátane bulvárnej a fanzinov, propaganda politickej ideológie alebo špecifické znaky niektorých subkultúr (punk, skinhead, emo) a ich medializácie. Redaktori knihy sa hlásia k anglosaskej tradícii *cultural studies* a vyjadrujú presvedčenie, že analýza popkultúrnych diel zo spomenutých aspektov môže pomôcť v „pochopení dynamiky i statickosti českej spoločnosti, její (sebe)reprezentace verbalizovaných a podvedomých vzorců identifikace, které vstupují do horizontu každodenního života místních obyvatel“ (Daniel – Kavka – Machek 2013: 17). Dôležité je odkázať takisto na stanovisko redaktorov, podľa ktorých štúdiom českej populárnej kultúry „by mělo být koordinováno s bádáním v dalších zemích střední a východní Evropy, jež prošly podobným socioekonomickým vývojem jako bývalé Československo“ (Daniel – Kavka – Machek 2013: 14). Rovnako veľavravné je aj to, že autori – ako to vyplýva z poslednej kapitoly – sa inšpirovali, nie však bez kritických výhrad, aj kolektívnou monografiou *Comparative Hungarian Cultural Studies*, ktorá svojim tematickým záberom a prístupom rezonovala s ich vlastným projektom výskumu (Tötösy de Zepetnek – Vasvári 2011).

Ďalším príkladom je zborník *Tesilová kavalérie: Popkulturní obrazy normalizace*, ktorú redigovali Petr A. Bílek a Blanka Činátlová (Bílek – Činátlová 2010).

10 roč. 69, 2022, č. 1 Autori jednotlivých štúdií sa zaoberajú prejavmi ideologickej propagandy v populárnej kultúre sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia, ponúkajú široké spektrum skúmaných javov od televíznych seriálov a filmových rozprávok cez populárnu hudbu, domáce umenie, športové podujatia až k pohrebným rečiam. Publikáciu možno chápať ako pokračovanie tematicky i metodologicky veľmi podobnej knihy *James Bond a Major Zeman. Ideologizujúci vzorce vyprávění*, ktorej zostavovateľom bol rovnako P. A. Bílek a tiež vznikla ako výsledok (spolu)práce profesora a študentov doktorandského seminára (Bílek 2007). V tejto spojitosti sa pripomína monografia Tibora Hirscha o myte Jamesa Bonda, obsahujúca aj kapitolu, v ktorej autor rovnako porovnáva „ideologické vzory rozprávania“ špiónážnych a kriminálnych filmov východného bloku päťdesiatych až osemdesiatych rokov s Flemingovou sériou o superhrdinovi (Hirsch 1989).

Zvoleným obdobím a metodologickým prístupom, ako aj širokým chápaním populárnej kultúry sa uvedeným českým publikáciám približuje kniha poľských bádateľov *Kultura popularna w Polsce w latach 1944 - 1989* (Populárna kultúra v Poľsku v rokoch 1944 - 1989), ktorá ponúka pestrú paletu skúmaných žánrov, tém a javov týkajúcich sa populárnej či masovej kultúry socializmu v Poľskej ľudovej republike (populárna hudba, vojnové romány, televízne seriály, sci-fi, socialistická mládežnícka literatúra, časopisy mladých s témou erotiky a sexuálnej výchovy, milostné romány pre ženy, videohry, fungovanie propagandy a cenzúry). Autori pristupujú k produktom tohto obdobia diferencovane, nie ako k jednoliatemu celku nehodnotných výtvorov, pričom zdôrazňujú, že vedľa seba figurujú diela otvorenej propagandy s ideologicky motivovanými schémami charakterov a dejových postupov aj umelecké pokusy neoficiálnej, alternatívnej poetiky (Stańczak-Wiślicz 2012).

Zájmy kultúrnych a mediálnych štúdií sú v mnohom ohľade spoločné, neraz sa vzájomne dopĺňajú a stáva sa to v hojnej miere práve v prípade kontextuálneho výskumu popkultúry. Vidieť to aj v tých kolektívnych maďarských publikáciách, ktoré sa tiež zaoberajú historicko-politickým pozadím a súčasným vnímaním populárnej kultúry obdobia socializmu. Tvorcovia zborníka *Kultpontok* (Kultové body) poukazujú na vznik a digitálnu cirkuláciu rôznych remedializovaných foriem súdobých televíznych a rozhlasových seriálov, komiksov, reklám a športových podujatí, pričom odkrývajú postoje a motivácie charakteristické pre ich dnešnú recepciu (nostalgia, irónia, sarkazmus, odmietnutie či zážitková participácia) a kultiváciu kolektívnej kultúrnej pamäti (Dunai - Oláh - Sebestyén 2012). Vzniklo niekoľko prác o peripetiách populárnej hudby v časoch štátneho socializmu. Pätnásť prípadových štúdií zborníka *Populáris zene és államhatalom* (Populárna hudba a štátna moc) prináša dôležité materiály a analýzy nielen pre dejiny maďarskej hudby (beat, funk, opereta, muzikál, rock, rocková opera, new wave,⁴ estráda), ale aj pre dejiny spoločnosti a politickej moci, hlavne čo sa týka spôsobov centrálného riadenia zábavy, voľného času a aktívneho formovania vkusu prostredníctvom štátom (či presnejšie vládnucou stranou) kontrolovaných masových médií ako televízia a rozhlas (Ignác 2017). Politicky riadenú a ideologicky

4 V zdrojovej štúdií je použitý anglický výraz na jednej strane preto, aby sa odlišili konotácie maďarského ekvivalentu (új hullám), ako aj preto, že v tejto podobe ide o širší pojem s transmediálnou platnosťou, vzťahujúci sa tiež na príbuzné tendencie vo výtvarnom a filmovom umení (pozri Ignác 2017).

deformovanú maďarskú zábavnú divadelnú kultúru päťdesiatych rokov 20. storočia, takzvanú socialistickú revue (divadelnú šou s propagandistickými prvkami), spracoval Dániel Molnár v monografii *Vörös csillagok. A Rákosi-korszak szórakoztató ipara és a szocialista revűk* (Červené hviezdy. Zábavný priemysel Rákosiho éry a socialistické revue). Obsahuje aj dôležité textové a vizuálne dokumenty (plagáty, rozhovory) tejto formy kvázi-umeleckého prejavu.

Na zachytenie jazykových osobitostí a dobovo typických znakových stratégií poľskej aj maďarskej „socialistickej“ populárnej literatúry a kultúry by sa dal úspešne aplikovať kultúrno-semiotický model Vladimíra Macuru, vypracovaný na základe československých skúseností rovnakej historickej periódy (Macura 2008). Tento mediálne orientovaný a spoločensko-senzitívny prístup sa dá uplatniť aj v prípade výskumu tradičných žánrov populárnej literatúry. Maďarský odborník na detektívnu literatúru Sándor Kálai vo svojej knihe o dejinách francúzskeho kriminálneho románu úspešne aplikoval výsledky francúzskych a frankofónnych mediálnych teórií (Pierre Bourdieu, Régis Debray, Marc Lits). Kľúčové kapitoly vývinu žánru vykreslil na pozadí sociologických a paradigmatických zmien spoločnosti, ekonomiky a mediálnych technológií na prelome 19. a 20. storočia (Kálai 2012).

Súčasnou sociálno-kultúrne zameraných výskumov sú aj analýzy týkajúce sa literárnej reprezentácie etnických stereotypov na osi svoje – cudzie. Každý národ si vytvára obraz tak o sebe, ako aj o iných, najmä o tých národných komunitách, ktoré sú mu zemepisne, kultúrne či jazykovo blízke. Sebaobraz národa zahŕňa v sebe imago loci (miesto, krajina, kde sa daný národ usadil), imago historiae (historická minulosť, pôvod, predkovia), imago fati (historický osud národa, jeho poslanie v dejinách ľudstva), imago linguae (obraz národného jazyka) a patrí sem rovnako aj takzvaný národný charakter (Rákos 2000: 173).

Etnické stereotypy sú fenoménom vedomia, čiže ide o zjednodušené vnútorné predstavy, ktoré sú kultúrne kódované a vrývajú sa do pamäti jednotlivca najmä vďaka výchove a vzdelávaniu. Na jednej strane sú užitočné, pretože (hoci v zjednodušenej forme, ale predsa) reagujú na existujúce rozdiely medzi národmi a kultúrami, na druhej strane ich však treba brať s rezervou, istým ironickým a sebaironickým odstupom, ako konštrukcie. Inak sa totiž môžu veľmi ľahko stať nebezpečným prostriedkom glorifikácie svojho alebo dehonestácie iného národa.

Národné stereotypy sa oplatí osobitne skúmať predovšetkým v epike, kde sú lepšie predpoklady pre zobrazenie povahových vlastností, historických a zemepisných reálií aj kultúrnych tradícií národov. Užší (literárno-filologický) a širší (kultúrno-historický) prístup spája v sebe imagológia ako odvetvie interkultúrne orientovanej literárnej komparatistiky. Skúmaním literárnej reprezentácie autostereotypov a heterostereotypov, mýtov, symbolov a emblémov jednotlivých národov v značnej miere prispieva k odideologizovaniu istých kolektívnych predstáv o povahe „národného charakteru“ či „národného ducha“ daného etnika (Zelenka 2018: 13).

Populárna literatúra je z tohto hľadiska „vďaka“ zdrojom výskumu, pretože charakterizácia postáv sa v nej všeobecne nesie v znamení istých naratívnych a povahových stereotypov, čo sa prejavuje v ich fyziognómii, oblečení, temperamente alebo spoločenskom postavení. V jej rámci sa uplatňujú aj etnické a rasové stereotypy, negatívne i pozitívne. Diela populárnej literatúry jednak

12 konzervujú, jednak ironicky vyvracajú isté vžitú predstavy o príslušníkoch rôznych národov a etnických skupín.

Čo sa týka stredoeurópskeho kontextu problematiky, v závislosti od počtu zainteresovaných literatúr a hľadísk možno vyčleniť štyri základné smery výskumu: 1. porovnávací výskum toho istého obrazu v rôznych stredoeurópskych literatúrach (napríklad obraz Slováka v českej, maďarskej a poľskej populárnej literatúre), 2. porovnávací výskum etnických obrazov v kontexte jednej národnej literatúry (napríklad české, maďarské a poľské postavy v slovenskej literatúre alebo analýza etnických sebaobrazov), 3. konfrontačné porovnávanie vzájomných obrazov dvoch literatúr (napríklad slovenské postavy v maďarských románoch, maďarské postavy v slovenských románoch) (Žilka 2018), 4. stredoeurópske etnické stereotypy v dielach západnej populárnej literatúry.

Vznik a nápadná frekvencia istých etnických stereotypov je dobovo podmienený jav. Často má ideologické korene alebo pochádza z diel starších literárnohistorických období. Vladimír Petřík poukazuje na zjednodušenú charakteristiku postáv v niektorých medzivojnových slovenských detektívkach nižšej estetickej úrovne, čo sa prejavuje aj v idealizácii svojho a zneuctení cudzieho. Negatívne postavy, konkrétne zločinci, sú často maďarskej národnosti: „Idea, že zlí musia byť cudzí, väčšinou Maďari, kým dobrí sú naši, má pôvod až hen v národnom obrodení a rozvinul ju neskôr najmä Vajanský“ (Petřík 2009: 437). V stredoeurópskych detektívkach z obdobia socializmu sa zas výber páchatelov riadi pevne stanovenými ideologickými a sociologickými kódmi, ktoré sa v istých prípadoch kombinujú s národnými. Zo zločinu sú pravidelne usvedčení najmä triedni či národní nepriatelia štátu: občania západných kapitalistických krajín, disidenti, kulaci, potomkovia aristokratov. Príslušníci istých národov sú preto zobrazení v negatívnom svetle, respektíve sú a priori podozriví. Nech už ide o Rakúšanov (Jareš 2019: 183), Nemcov alebo – v poviedkach populárneho súdobého maďarského autora detektívok Bertalana Mága – zahraničných Maďarov, vrátane občanov Československa (Bánki 2014: 36).

Prirodzene, aj imagologický výskum je možné rozšíriť za hranice literatúry a zahrnúť do neho filmy alebo komiksy. Dobrým príkladom je štúdia Martina Škabrahu, v ktorej analyzuje film Jiřího Menzela *Vesničko má středisková* ako súčasť novodobej národnej mytológie Čechov. Jej súčasťou je rezignácia na spoluvytváranie veľkých dejín, banalizácia a ironizácia smrti a význam rodnej zeme ako symbolickej matky, ktorá svojim synom všetko odpustí (Škabraha 2013).

Intermediálne orientovaný imagologický výskum môže priniesť komplexnejší obraz auto- i heterostereotypov, ak sa sústreďuje na historickú osobu či udalosť s bohatým literárno-umeleckým ohlasom aspoň v dvoch dotýkajúcich sa kultúrach stredoeurópskeho regiónu. Taký je prípad Mórica Benyovszkého/Beniovského/Beniowského, ktorého Maďari, Slováci i Poliaci pokladajú s rovnakou samozrejmosťou za svojho národného hrdinu. Ibaže akýkoľvek seriózny komparatívny rozbor, ktorý sa chce vyhnúť jednostrannej rétorike privlastňovania, musí brať do úvahy očividné napätia a kontradikcie medzi literárnym sebaobrazom autora, historickými prameňmi (vrátane odlišného, nie etnicky definovaného dobového vzorca identity) a rôznymi (stredoeurópskymi) umeleckými adaptáciami jeho životného príbehu nielen vo forme historicko-dobrodružných a životopisných románov či filmov (Fried 2019), ale aj rozprávok, komiksov a divadelných

inscenácií (tragédia, muzikál, opera, tanečná hra), a to v časovom rozpätí od konca 18. storočia až do súčasnosti.

Hypertextuálny a transmediálny rozmer populárnej kultúry

Čím viac sa približujeme k súčasnosti, tým viac stúpa význam internetu ako publikačnej a komunikačnej platformy populárnej kultúry. Hypertextuálne štruktúrovaná sieť digitálnych textov a najrôznejších iných druhov médií ponúka nové možnosti autorského uplatnenia a zážitkovej participácie zo strany príjemcov. Sme svedkami rýchlych a dynamických interakcií užívateľov a ich zoskupovania do virtuálnych komunít fanúšikov, vznikajú nové, často hybridné žánre, dochádza ku kombinácii akustických a vizuálnych médií a rovnako aj k transformácii, remedializácii niektorých tradičných žánrov literatúry. Ak chceme vychádzať z autentického spôsobu bytia a fungovania popkultúrnych literárnych artefaktov, musíme brať ohľad na toto inter- a transmediálne formované prostredie tvorby a recepcie (Nagy 2018), už dávno si nevystačíme s interpretačnými metódami zameranými iba na odkrytie jazykovo-štylistických a kompozičných osobitostí textu. Napríklad pri charakteristike žánrového spektra fantasy nemožno obísť fenomén budovania autorských brandov, ktoré zabezpečujú úspešné prepájanie rôznych mediálnych platforiem – kníh, internetových románov, filmov a videohier (k tejto téme Keserű 2016).

Dôležitosť uplatnenia uvedených aspektov je zrejma aj v prípade výskumu fandomov a fanúšikovskej literatúry, čiže fanfikcie (často sa používa iba skratka fanfic), ktorá v súčasnosti už nevychádza v printových neziskových amatérskych časopisoch (fanzine), ale v prevažnej miere sa publikuje a komentuje na internete, buď na stránkach fanúšikovských skupín, alebo na webových megastránkach (FanFiction.net, Wattpad.com) vytvorených vyslovene na prezentáciu fanfiction. Tieto online platformy ponúkajú registrovaným používateľom publikovať svoje diela a voľne komentovať diela iných z celého sveta. Prehľadná kategorizácia textov podľa vopred daných rozsahových, tematických, žánrových, vekových a ďalších, špecifickejších kritérií poskytuje rýchlu a efektívnu orientáciu pre potenciálnych čitateľov v tomto rozsiahlom, permanentne sa rozrastajúcom univerze textov. Na stránkach tohto charakteru je obvyčajne možnosť zvoliť si aj takzvaného testujúceho čitateľa (Beta Readers), ktorý svojimi postrehmi môže pomôcť vylepšiť gramatickú, štylistickú, logickú či naratívnu stránku už publikovaného príbehu alebo príbehu ešte iba pripravovaného na uverejnenie. Ide o špecifický typ populárnej literatúry, ktorú píše fanúšikovia istého autora, diela či žánru v rámci fandomu, pod pseudonymom a bez nároku na zisk. Vznikajú prepisom kanonických popkultúrnych textov (pokračovanie dejovej série, doplnenie predchádzajúcich udalostí, transpozícia a mutácia príbehu či postáv), pričom zmeny sa týkajú hlavne charakteru a životného osudu protagonistov. Najlepšie to vidieť v takzvaných crossover príbehoch, kde dochádza k stretnutiu a vzájomnej interakcii postáv diel rôznych autorov, respektíve postáv rôznych príbehov toho istého autora. Transformácie tohto typu vedú často k vzniku tematicky, žánrovo či štylisticky hybridných útvarov. Prejavom fanúšikovskej kreativity sú potom aj vizuálne popkultúrne artefakty (fanart).

V češtine a poľštine sú už dostupné monografické práce o historických a teoretických aspektoch fandomu a fanfikcie (Abbasová 2018, Kobus 2018, Pindel

14 2019) a niektorí odborníci začali aj so spracovaním produkcie istých domácich
roč. 69, 2022, č. 1 fandomov (Macek 2006, Kudláč 2016, Šmídová – Filipowicz 2019). Z pohľadu stre-
doeurópskych súvislostí je zaujímavá otázka domestikácie a kultúrneho transferu
zahraničných, západných vzorov a postupov tejto literatúry, písanej prevažne v an-
gličtine. Keďže aj istá časť členov českých, slovenských, poľských a maďarských
fandomov píše po anglicky, vynára sa otázka, nakoľko možno hovoriť v týchto
prípadoch o akomsi „regionálnom variante“ fanúšikovskej literatúry, ktorá by
v používaní istých štylisticky príznakových jazykových prostriedkov alebo odkazom
na historické či zemepisné reálie signalizovala svoj pôvod, svoju kultúrnu
inakosť. Hoci iba sporadicky, ale predsa sa stáva, že autori siahajú po domácich
klasických predlohách. Napríklad Veronika Abbasová uvádza dve české poviedky,
ktoré si vypožičiavajú postavy z románu *Babička* Boženy Němcovej a z básne
Máj Karla Hynka Máchu (Abbasová 2018: 34).

Oficiálne stránky formálnych i neformálnych zoskupení fanúšikov, individuálne a kolektívne blogy sú dôležitým zdrojom aj pre výskum laickej kritickej reflexie artefaktov populárnej kultúry. Rýchle tempo produkcie a interakcie diel rôznych, vzájomne prepojených žánrov, znakových systémov a mediálnych platforiem je možné komentovať a interpretovať oveľa promptnejšie vo forme textov publikovaných na internete než na stránkach tlačených literárnych a kultúrnych časopisov, o vedeckých už ani nehovoriac. Treba zdôrazniť, že „laické“ v tomto prípade nie je synonymom nekompetentnosti, pretože často práve príspevky tohto druhu upriamujú pozornosť na neprávom opomenuté diela alebo prinášajú cenné bibliografické údaje (niekedy aj precízne vypracované zoznamy titulov) niektorého segmentu popkultúrnej tvorby.

Zhrnutie

Načrtnutú fragmentárnu stredoEurópsku mozaiku existujúcich a anticipovaných výskumov populárnej literatúry treba vnímať ako „momentku“, ktorá ukazuje produktívnu súhrnu odlišných, no vzájomne sa dopĺňujúcich orientácií a metód. Všetky tri charakterizované prístupy majú svoje oprávnenie a prinášajú dôležité údaje (hoci údaje rôzneho charakteru) pre ďalší výskum tejto oblasti. Kým nemáme prehľad o rozsahu produkcie populárnej literatúry, budú naše zistenia o nej, hlavne čo sa týka vývinových súvislostí, vždy iba provizórne a hodnotové súdy diskutabilné. Prírodzene, pri analýze konkrétnych diel nemôžeme odhliadnuť ani od širšieho spoločenského a kultúrneho kontextu doby ich vzniku, pretože tá často zanecháva svoje stopy, viac či menej zreteľné, na rôznych rovinách textu, či už vo forme ideologických prerieknutí protagonistov, alebo v schematicky nastolených riešeniach konfliktov príbehu. A nakoniec akcentovanie recepčného, účastníckeho hľadiska je „zdravým“ a nevyhnutným hermeneutickým korektívom, ktorý vyvažuje mylnú objektivnosť a nemennosť sugerovaných bibliografickými súpismi a rovnako aj negatívny dosah odstredivých síl kontextuálnych prístupov. Upozorňuje totiž na triviálnu okolnosť, ktorú si však v dostatočnej miere nie vždy uvedomujeme, že s populárnymi románmi, poviedkami, komiksami či filmami sa konfrontujeme dnes, tu a teraz, vstupujú do nášho osobného čitateľského sveta, rezonujú v nás a hľadajú si v našom recepčne poznačenom vedomí svoje miesto. Pomáha nám aj v tom, aby sme nestratili zo zreteľa, že primárnym účelom popkultúrnych artefaktov nie je reflexia spoločenských a politicko-mocenských pomerov, ale vyvolanie

istého, tematicky a žánrovo špecifického zážitku a uspokojenie určitej estetickej potreby. Túto skutočnosť treba brať do úvahy napríklad aj v súvislosti s inováciou výučby literatúry na všetkých stupňoch vzdelávania. Práve to je oblasť, kde by sa spomenuté výsledky – hlavne účastnícky smerovaných (ale aj ostatných) – výskumov populárnej tvorby mali intenzívnejšie odraziť a trvalejšie sa v nej integrovať.⁵ To je však už problematika, ktorá si žiada osobitné spracovanie.

Literatúra

- ABBASOVÁ, Veronika, 2018. *Fanfikce. Ženská literatura nového věku*. Praha: Univerzita Karlova. ISBN 978-80-730-8775-3.
- ARATÓ, László, 2006. A populáris regiszter az irodalomtanításban. In SIPOS, Lajos – FÜZFA, Balázs, ed. *Irodalomtanítás a harmadik évezredben*. Budapest: Krónika Nova Kiadó, s. 897-904. ISBN 978-963-9423-75-6.
- ARATÓ, László, 2016. Védőbeszéd a ponyvairodalom mellett. *Könyv és Nevelés*, roč. 20, č. 2, s. 23-34. ISSN 0454-3475.
- BÁNKI, Éva, 2014. *A bűn nyelvét megtanulni. Tanulmányok a kemény krimiről*. Budapest: Napkút Kiadó. ISBN 978-963-263-423-4.
- BÁRÁNY, Tibor, 2001. Szépirodalom vs. lektúr. *Holmi*, roč. 12, č. 2, s. 249-270. ISSN 0865-2864.
- BÉNYEI, Tamás, 2009. Kategóriaváltások: a krimi elolvashatatlansága. *Alföld*, roč. 60, č. 5, s. 45-59. ISSN 0401-3174.
- BÍLEK, Petr A., ed., 2007. *James Bond a Major Zeman. Ideologizující vzorce vyprávění*. Příbram: Pistorius & Olšanská – Paseka. ISBN 978-80-87053-06-5.
- BÍLEK, Petr A. – ČINÁTLOVÁ, Blanka, ed., 2010. *Tesilová kavalérie. Popkulturní obrazy normalizace*. Příbram: Pistorius & Olšanská. ISBN 978-80-87053-44-7.
- DANIEL, Ondřej – KAVKA, Tomáš – MACHEK, Jakub, 2013. Úvod. In DANIEL, Ondřej – KAVKA, Tomáš – MACHEK, Jakub, ed. *Populární kultura v českém prostoru*. Praha: Karolinum, s. 13-22. ISBN 978-80-246-2192-0.
- DUNAI, Tamás – OLÁH, Szabolcs – SEBESTYÉN, Attila, ed., 2012. *Kultpontok. Emlékezet helyek a magyar populáris kultúrában*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. ISBN 9789633182673.
- FARKAS, András, ed., 2012. *Rejtő lexikon*. Budapest: Quattrocento. ISBN 6155262043.
- FRIED, István, 2019. Verbó elhíresedett fia földrészek és nyelvek közt. *Irodalmi Szemle*, roč. 62, č. 10, s. 26-46. ISSN 1336-5088.
- FRUŽYŇSKA, Joanna, 2011. Intertekstualność prozy Borysa Akunina. Strategia apokryficzna (tom „Nefytowy różaniec“). In STEMPCZYŇSKA, Barbara – MIĘSOWSKA, Lidia, ed. „Literatura środka“. *Kontekst słowiański*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 121-129. ISBN 978-83-8012-610-7.
- GRÓB, László, 2012. *A magyar ponyva képes bibliográfiája 1*. Máriabesnyő: Attraktor. ISBN 9786155257216.
- HADNAGY, Róbert – MOLNÁR, Gabriella, 2004. *Agatha Christie krimikalauz*. Budapest: Európa. ISBN 9630790437.
- HANSÁGI, Ágnes, 2017. A komparatiztika műfaja – a tárcaregény. In SZÁVAI, Dorottya – VARGA, Zoltán Z., ed. *Műfaj és komparatiztika*. Budapest: Gondolat, s. 77-86. ISBN 978-963-693-835-2.

5 Pozitívne indicie v tomto smere, ba v niektorých prípadoch už aj koncepcne vyzreté návrhy obsahujú publikácie maďarských, slovenských a poľských bádateľov (Arató 2006, 2016, Jakubowski 2011, Malíčková a kolektív 2015, Jakubowski 2017).

- HEGEDŰS, Orsolya, 2012. *A mágia szövedéke. Bevezetés a magyar fantasy olvasásába*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. ISBN 978-80-8062-467-5.
- HIRSCH, Tibor, 1989. *A James Bond mítosz*. Budapest: Szabad Tér Kiadó. ISBN 963-7810-18-8.
- HORVÁTH, Tomáš, 2011. *Tajomstvo a vražda. Model a dějiny detektivního žánru*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1165-3.
- HORVÁTH, Tomáš, 2021. Pátrania vo fantomatickom meste: Breslau retrodetektívok Mareka Krajewského. *Slovenská literatúra*, roč. 68, č. 3, s. 337-347. ISSN 0037-6973.
- IGNÁČZ, Ádám, ed., 2017. *Populáris zene és államhatalom*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa. ISBN 9786155062346.
- JAKUBOWSKI, Witold, 2011. *Edukacja w świecie kultury popularnej*. Kraków: Impuls. ISBN 978-83-7587-346-7.
- JAKUBOWSKI, Witold, ed., 2017. *Pedagogika kultury popularnej*. Kraków: Impuls. ISBN 978-83-8095-189-1.
- JANÁČEK, Pavel – JAREŠ, Michal, ed., 2003. *Svět rodokapsů*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0640-2.
- JAREŠ, Michal, 2019. Dva kapitáni: Belan a Záruba. Případy slovenské detektivky v edici Dobrodružné romány. *Slovenská literatúra*, roč. 66, č. 3, s. 180-187. ISSN 0037-6973.
- KÁLAI, Sándor, 2012. *Fejezetek a francia bűnügyi regény történetéből*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. ISBN 9789633182376.
- KESERŰ, József, 2016. Brandek a magyar fantasy-irodalomban. *Alföld*, roč. 67, č. 12, s. 91-97. ISSN 0401-3174.
- KESERŰ, József, 2021. *Lehetnek sárkányaid is. A fantáziavilágok építése mint kulturális gyakorlat*. Budapest: Prae. ISBN 9786156199157.
- KOBUS, Aldona, 2018. *Fandom. Fanowskie modele odbioru*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. ISBN 978-83-231-4003-0.
- KOUBA, Miroslav, 2014. Boris Akunin mezi postmoderním románem a populární literaturou. Příběhy Erasta Fandorina v české literární recepci. In KUDLÁČ, Antonín – STUDENÝ, Jiří, ed. *Pop & Brak. Populární literatura v kontextu proměn literární kultury*. Pardubice: Univerzita Pardubice, s. 33-48. ISBN 978-80-7395-725-4.
- KUDLÁČ, Antonín K. K., 2010. *Literatura přes palubu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. ISBN 978-80-87378-25-0.
- KUDLÁČ, Antonín K. K., 2014. Výzkum populární literatury v Čechách po roce 1989. Stav a perspektivy. In KUDLÁČ, Antonín – STUDENÝ, Jiří, ed. *Pop & Brak. Populární literatura v kontextu proměn literární kultury*. Pardubice: Univerzita Pardubice, s. 7-17. ISBN 978-80-7395-725-4.
- KUDLÁČ, Antonín K. K., 2016. *Anatomie pocitu úžasu. Česká populární fantastika 1990 – 2012 v kulturním, sociálním a literárním kontextu*. Brno: Host. ISBN 978-80-7491-764-6.
- MACEK, Jakub, 2006. *Fandom a text*. Praha: Triton. ISBN 978-80-725-4856-9.
- MACURA, Vladimír, 2008. Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře). Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1669-0.
- MACHEK, Jakub, 2017. *Počátky populární kultury v českých zemích. Tištěná média a velkoměstská kultura kolem roku 1900*. Příbram: Pistorius & Olšanská. ISBN 978-80-7579-001-9.
- MALÍČEK, Juraj, 2008. *Vademecum popkultúry*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa. ISBN 978-80-8094-287-8.
- MALÍČKOVÁ, Michaela a kolektív, 2015. *Praktická estetika 8: o interpretácii popkultúrneho diela*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. ISBN 978-80-558-0.
- MOLNÁR, Dániel, 2019. *Vörös csillagok. A Rákosi-korszak szórakoztató ipara és a szocialista revűk*. Budapest: Ráció Kiadó. ISBN 9786155675232.
- NAGY, Péter H., 2016. *Alternatívák. A popkultúra kapcsolattrendszerei*. Budapest: Prae. ISBN 9786155070556.
- NAGY, Péter H., 2018. A popkultúra-kutatás praxeológiája. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, roč. 20, č. 3, s. 91-101. ISSN 1335-4361.
- PETRÍK, Vladimír, 2009. Z praveku slovenskej detektívky. *Slovenská literatúra*, roč. 56, č. 5-6, s. 435-438. ISSN 0037-6973.
- PINDEL, Tomasz, 2019. *Historie fandomowe*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne. ISBN 978-83-8049-886-0.
- PLENCNER, Alexander, 2013. Teória kultúrnych úrovni. *European Journal of Media, Art & Photography*, roč. 1, č. 2, s. 67-91. ISSN 1339-4940.
- POTRYKUS-WOŹNIAK, Paulina, 2011. *Słownik nowych gatunków i zjawisk*. Warszawa: PWN Wydawnictwo Szkolne. ISBN 978-83-262-0173-8.

- RÁKOS, Péter, 2000. *Nemzeti jelleg a miénk és a másoké*. Pozsony: Kalligram. ISBN 80-7149-347-3.
- SÁNTHA, Attila, 1996. A populáris irodalom tudománya (félé). *Pompeji*, roč. 6, č. 3-4, s. 188-203. ISSN 0865-5553.
- SIVČOVÁ, Stanislava, 2017. Poznámky k slovenskému a poľskému výskumu populárnej literatúry. *Literatura i kultura popularna*, roč. 23, s. 7-24. Acta Universitatis Wratislaviensis. ISSN 0867-7441.
- STAŇCZAK-WIŚLICZ, Katarzyna, ed., 2012. *Kultura popularna w Polsce w latach 1944 - 1989. Problemy i perspektywy badawcze*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN. ISBN 978-83-61750-27-7.
- ŠKABRAHA, Martin, 2013. Všichni dobří nevolníci. O symbolu země-matky ve filmu Vesničko má středisková. In DANIEL, Ondřej - KAVKA, Tomáš - MACHEK, Jakub, ed. *Populární kultura v českém prostoru*. Praha: Karolinum, s. 29-36. ISBN 978-80-246-2192-0.
- ŠMÍDOVÁ, Tereza - FILIPOWICZ, Marcin, 2019. Česko-slovenské společenství na půdě současné fanouškovské literatury. Případ fandumu Harry Potter. *Slovenská literatúra*, roč. 66, č. 3, s. 216-232. ISSN 0037-6973.
- TÖTÖSY DE ZEPETNEK, Steven - VASVÁRI, Louise O., ed., 2011. *Comparative Hungarian Cultural Studies*. West Lafayette: Purdue University Press. ISBN 1557535930.
- TURI, Márton, 2010. Gylkosság a tömegirodalom és a magaskultúra posztmodern megnyegzőjén (Borisz Akunyin detektívregényei és a krimi-irodalom orosz hagyományai). *Új Forrás*, roč. 42, č. 7, s. 61-71. ISSN 0133-5332.
- ZELENKA, Miloš, 2008. *Střední Evropa v souvislostech literární a symbolické geografie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa. ISBN 978-80-8094-371-4.
- ZELENKA, Miloš, 2018. K teórii komparatistickej imagológie (Úvodné tézy). In ZELENKA, Miloš - TKÁČ-ZABÁKOVÁ, Lenka, ed. *Imagológia ako výskum obrazov kultúry (K reflexii etnických stereotypov krajín V4)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, s. 7-17. ISBN 978-80-558-1294-6.
- ŽABSKI, Tadeusz, ed., 2006. *Słownik literatury popularnej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. ISBN 9788370910396.
- ŽILKA, Tibor, 2018. Etnicita ako prostriedok stereotypizácie (literárnych) postáv. In ZELENKA, Miloš - TKÁČ-ZABÁKOVÁ, Lenka, ed. *Imagológia ako výskum obrazov kultúry (K reflexii etnických stereotypov krajín V4)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, s. 17-29. ISBN 978-80-558-1294-6.

Elektronické zdroje

- SZCZERBA, Jacek, 2009. Budapeszt noire. *Gazeta Wyborcza* [online]. ISSN 0860-908X. Dostupné online: <https://wyborcza.pl/duzyformat/7,127290,6774652,budapeszt-noir.html>

Prof. PaedDr. Kristián Benyovszky, PhD.

Ústav maďarskej jazykovedy

a literárnej vedy

Fakulta stredoeurópskych štúdií

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Dražovská cesta 4

949 74 Nitra

Slovenská republika

E-mail: kbenyovszky@ukf.sk